

लोककलेचा विनियोग: जत्रा, कथकली, तमाशा आणि युद्धकला

1.1 परिचय

1.2 भारतीय रंगभूमीतील लोक

1.2.1 जत्रा

1.2.2 कथकली

1.2.3 तमाशा

1.2.4 नौटंकी

1.2.5 पाला

INTRODUCTION : परिचय

14व्या शतकापासून 19व्या शतकापर्यंत भारतात लोककला सादर करण्याची संस्कृती उदयास आली, कारण 14व्या शतकापर्यंत संस्कृत रंगभूमी पूर्णपणे नष्ट झाली होती. संपूर्ण भारतभर प्रचलित असलेले लोकप्रदर्शन हे लोकपरंपरेचे महत्त्वपूर्ण विनियोग आहेत. सूत्रधारा, विदुषक, नाटकाच्या सुरुवातीला देवी-देवतांना आमंत्रण, सादरीकरणाचा संक्षिप्त परिचय इत्यादी शास्त्रीय नाट्यशास्त्रातील महत्त्वाची परंपरा रंगभूमीच्या लोकपरंपरेत स्वीकारली गेली. अशा प्रकारे विद्यमान अभिजात नाट्यपरंपरेत घुसखोरी झाली. रंगभूमी म्हणून लोककला सादर करण्याबद्दल बोलण्यामुळे सामान्यतः रंगभूमीशी संबंधित नसलेल्या लोकांच्या काही रचना मर्यादित आणि वगळल्या जाऊ शकतात, याचे कारण म्हणजे समकालीन जगात थिएटरची व्याख्या सामान्यतः पश्चिमेकडून घेतलेल्या प्रोसेनियम थिएटरद्वारे केली जाते. परंतु भारतामध्ये, लोककला सादरीकरणाच्या परंपरेतून रंगभूमीची ओळख ठळकपणे झाली आहे, कारण युरोपमधील ग्रीक लोकांच्या रंगभूमीच्या विपरीत, जे काळाच्या विध्वंसाने नष्ट झाले होते, शास्त्रीय रंगभूमीची भारतीय परंपरा अजूनही ओळखण्यायोग्य होती.

लोकरंगभूमी

लोकांच्या आवडीनिवडी आणि अभिरुचींशी संबंधित आहे. म्हणूनच, बहुतेक लोकांना आकर्षित करण्यासाठी आणि समाविष्ट करण्यासाठी लोकांच्या रचना कालांतराने विकसित होतात. जास्तीत जास्त प्रमाणात, जनतेच्या करमणुकीच्या पर्यायांची पूर्तता करण्यासाठी खालील गोष्टींचा उदार वापर करताना याची साक्ष दिली जाऊ शकते:

- संगीत
- नृत्य
- विविध प्रकारचे ड्रम आणि इतर लोकप्रिय वाद्ये
- असाधारण आणि नाट्यमय मेकअप

• मुखवटे

• गायक

• कोरस

• जोकर

. मार्शल आर्ट्स

• धर्मादाय

• सामूहिक प्रार्थना, सभा इ.

वर नमूद केलेल्या याद्या दर्शवितात की लोकनाट्य ही कधीच एकतर्फी प्रक्रिया नसते कारण तिच्या प्रदर्शनात प्रेक्षक, कलाकार, कामगार, निर्मिती संघ आणि इतर लोकांचा सहभाग असतो ते सादरीकरणापूर्वी आणि नंतर. भारतातील काही लोकनाट्ये पुढीलप्रमाणे आहेत.

लोकनाट्य फॉर्मचे नाव राज्य/प्रदेशाचे नाव

अख्याना, भावई	गुजरात
यक्षगान, बायलता	कर्नाटक
भांडपाथेर	जम्मू आणि काश्मीर
बुरा कथा	आंध्र प्रदेश
छाऊ	बिहार आणि ओडिशा
तमाशा, दशावतार, कीर्तना, पोवाडा	महाराष्ट्र
हरिकथा	दक्षिण भारत
जत्रा	पश्चिम बंगाल आणि ओडिशा
कलारिपायट्टू, कथकली, कुडियाट्टम	केरळ

कथाकथा	पश्चिम बंगाल
नच	मध्य प्रदेश
नकळ	पंजाब
नाता-संकीर्तना, तांग-ता	मणिपूर
पाला	ओडिशा
नौटंकी, रासलीला	उत्तर प्रदेश
पांडवानी	मध्य प्रदेश
रामलीला	उत्तर भारत
स्वांग	उत्तर प्रदेश, राजस्थान, हरियाणा
तेरुकुट्टू	तामिळनाडू

जत्रा

जत्रा ही बंगालमधील लोकप्रिय लोकनाट्य परंपरा आहे. ओडिशा आणि पूर्व बिहारमध्येही जत्रा लोकप्रिय आहे. याची सुरुवात बंगालमध्ये १५व्या शतकात झाली

लोकरंगभूमीवर भक्ती चळवळीचा प्रभाव. कृष्णाचे भक्त आणि श्री चैतन्यचे शिष्य अत्यंत उत्साही गायन आणि नृत्याद्वारे, कधीकधी कृष्णाच्या जीवनातील भाग सादर करून त्यांची भक्ती दाखवत छोट्या ट्रेनमधून चालत जात असत. श्री चैतन्य यांनी स्वतः रुक्मिणी हरणमध्ये रुक्मिणी (कृष्णाची पत्नी) ची भूमिका एकापेक्षा जास्त वेळा केली असल्याची नोंद आहे. हा नाट्यप्रवास कालांतराने जत्रा म्हणून ओळखला जाऊ लागला - म्हणजे प्रवास करणे किंवा प्रवास करणे. 19व्या शतकात जत्रेत बदल झाले आणि तिचा संग्रह प्रेम गाथा आणि सामाजिक आणि राजकीय समस्यांनी समृद्ध झाला. जत्रा हे प्रामुख्याने ऑपेरेटिव्ह थिएटर होते, परंतु 20 व्या शतकाच्या सुरुवातीस जत्रेत गायनाबरोबरच बोलले जाणारे संवादही सादर केले गेले. मूलतः, हे रात्रभर चाललेले कार्यप्रदर्शन असायचे, परंतु कालांतराने ते काही तासांपर्यंत कमी झाले.

जत्रेमध्ये भावनिक उच्चारातील संवाद, हावभाव आणि वाक्प्रचार यांचा समावेश असतो. संगीतकार स्टेजच्या दोन्ही बाजूला बसून पखावाज, हार्मोनिअम, तबला, बासरी, तुतारी, व्हायोलिन, ढोलक, झांज आणि सनई वाजवतात.

संगीत आणि गायन बहुतेक लोक सुरांवर आधारित असते. रंगमंचावर गायन सुराचे प्रतिनिधित्व बिबेक (विवेक) करतात, जो नाटकात कोणत्याही क्षणी दिसू शकतो. तो कृती, तत्त्वज्ञान आणि संभाव्य धोक्यांवर भाष्य करतो. त्याच्या गायनात पात्रांच्या आंतरिक भावना आणि त्यांच्या कृतींचा दडलेला अर्थ दिसून येतो. आणखी एक पात्र, नियती (नशीब), देखील उपस्थित आहे, आणि बऱ्याचदा एका स्त्रीने साकारले आहे. येऊ घातलेल्या धोक्यांचा इशारा देण्याची भूमिकाही नियतीची आहे. जत्रेचे एक मनोरंजक वेगळेपण म्हणजे प्रेक्षकांना मोहित करण्यासाठी परफॉर्मन्सची सुरुवात क्लायमॅक्सपासून होते.

पारंपारिकपणे, जत्रेत फक्त पुरुष कलाकार असायचे ते देखील महिलांचे कपडे घालायचे. 20 व्या शतकात स्त्रिया जत्रेच्या कार्यक्रमात दिसू लागल्या. कलाकार लवकर सामील होतात, आणि मंडळात प्रवेश केल्यानंतर त्यांचा अभिनय आणि गायन शिकतात. वाढत्या वर्षांसह ते त्यांची कौशल्ये पॉलिश करतात आणि सुधारण्याच्या कलेमध्ये प्रभुत्व मिळवतात. सर्व लोकनाट्य सादरीकरणप्रमाणे जत्रा देखील विशेष ऋतू आणि प्रसंगांशी संबंधित आहे. जत्रा हंगाम दुर्गा पूजेच्या आसपास सुरू होतो - साधारणतः सप्टेंबरमध्ये - आणि जूनमध्ये पावसाळ्याच्या आगमनापर्यंत चालतो. सण आणि विशेष प्रसंगी, वैयक्तिक तसेच सार्वजनिक अशा दोन्ही उत्सवांच्या निमित्ताने जत्रा आयोजित करणे ही एक सामान्य पद्धत आहे.

रंगभूमीवर लोककलेचे घटक कसे सामावून घेतले जातात याचे जत्रा हे उत्कृष्ट उदाहरण आहे. 19व्या शतकात, जत्रेचे धर्मनिरपेक्षीकरण करण्यात आले आणि त्यानंतरच्या प्रवासात ती लोकांच्या आकांक्षांचे एकत्रित प्रतिनिधित्व बनली. 20 व्या शतकाच्या आगमनाने, समकालीन राजकारण आणि सामाजिक समस्यांनी देखील आपले मार्ग शोधले. स्वातंत्र्यपूर्व काळात जत्रा ही एक मजबूत सामाजिक संस्था बनली कारण स्वदेशी-जत्रेचा उपयोग ब्रिटीश राजवटीविरुद्ध एकत्रीकरण आणि निषेध करण्यासाठी केला जात असे. या काळातील जत्रेचा भर स्वातंत्र्यसैनिकांचा गौरव करण्यावर आणि जनतेमध्ये देशभक्ती जागृत करण्यावर होता. दुसऱ्या महायुद्धादरम्यान, इंडियन पीपल्स थिएटर असोसिएशन (IPTA) ने जर्मनीने रशियावर आक्रमण केल्यामुळे कम्युनिस्ट पक्षाला पाठिंबा मिळवण्यासाठी जत्रेचा वापर केला. 20 व्या शतकाच्या सुरुवातीच्या काळात, एक खरी लोकसत्ता जत्रा म्हणून, लेनिनच्या जीवनाचे नाट्यीकरण दाखवले कारण साम्यवाद बंगालमध्ये अधिकाधिक लोकप्रिय झाला. युद्धोत्तर काळात आणि रेडिओ आणि टेलिव्हिजनच्या आगमनाने जत्रा मुख्यतः ग्रामीण भागापुरतीच मर्यादित राहिली. पण ही एक जिवंत परंपरा आहे ज्याने बंगालमधील समकालीन नाट्य पद्धतींना प्रेरणा दिली आहे. 1960 नंतर संरक्षकांच्या हितामुळे आणि अधिकृत मान्यतांद्वारे जत्रेत पुनरुज्जीवन झाले. 1968 मध्ये फणीभिषण विद्याबिनोद हे पहिले जत्रा कलाकार बनले

संगीत नाटक अकादमी पुरस्कार प्राप्त. जत्रेने विद्वानांचे, नाट्यप्रेमींचे आणि संरक्षकांचे लक्ष वेधून घेतले आहे.

1.2.1 कथकली

कथकली ही भारतातील सर्वात लोकप्रिय सांस्कृतिक ओळख आहे. नृत्य, नाटक, अभिजातवाद, संगीत, लोककला, वेशभूषा, मेक-अप आणि कथाकथन यांचा हा एक मनोरंजक मिलाफ आहे. कथकली हे भारतीय शास्त्रीय नाट्यपरंपरेतील लोकांचे अतुलनीय संश्लेषण आहे. केरळ राज्य आणि लगतचा नैऋत्य भारतीय प्रदेश ही कथकलीची जन्मभूमी आहे. कथकली सादरीकरण महाभारत, रामायण आणि शैव साहित्यातील कथांवर आधारित आहे. हे लोकांचे थिएटर आहे कारण ते पारंपारिकपणे रात्रभर उघड्यावर सादर केले जाते आणि पाहण्यासाठी कोणतेही निर्बंध नाहीत. कथकली हे एक नक्कल केलेले नृत्य आहे जिथे कथन आणि संवाद स्टेजच्या एका बाजूला बसलेल्या गायक/कोरसद्वारे सादर केले जातात आणि ड्रमबीट आणि तीव्र गायन द्वारे वैशिष्ट्यीकृत केले जाते.

कथकलीचा उगम १७व्या शतकात केरळमध्ये झाला. त्याच्या उत्पत्तीची कथा त्याच्या जन-केंद्रित आत्म्याला पुष्टी देते. एकदा, शेजारच्या राजपुत्राने कोट्टरक्कराच्या नर्तकांना आपल्या दरबारात संस्कृत नृत्य-नाट्य सादर करण्यास परवानगी दिली नाही हे पाहून कोट्टरक्कराचा राजा संतप्त झाला. त्यानंतर राजाने मल्याळम भाषेत स्वतःचे नृत्य सादर केले, जे त्याचे लोक बोलतात. कथकलीवर नाट्यशास्त्र आणि इतर शास्त्रीय नाट्य पद्धतींचाही प्रभाव आहे, परंतु लोकांच्या विनियोगातून तयार केलेला स्वतःचा विशिष्ट संग्रह आहे:

मेकअपची मुळे विचित्र प्री-हिंदू द्रविडीयन राक्षसी मुखवट्यांमध्ये आहेत. थीम प्रामुख्याने रामायण, शिव-पुराण, भागवत-पुराण, महाभारत आणि इतर धार्मिक ग्रंथांमधून घेतलेल्या आहेत. अलौकिक पात्रे युद्धात चांगल्या आणि वाईटाच्या प्राथमिक शक्तींचे प्रतिनिधित्व करतात. त्याच्या भयानक जोममुळे, पुरुष सर्व भूमिका निभावतात.

कथकलीतील अभिनेते तरुण मुले आणि पुरुष आहेत जे क्रॉस ड्रेस करतात. कथकली नर्तक होण्याचे प्रशिक्षण लहानपणापासूनच सुरु होते आणि प्रथम औपचारिक कामगिरी करण्यासाठी अभिनेत्याला अनेक वर्षे लागतात म्हणून या नर्तकांची फॉर्मशी आयुष्यभर बांधिलकी असते.

चळवळ जोमदार आणि फुललेली आहे. शैलीबद्ध हावभाव आणि चेहऱ्यावरील हावभाव भरत नाट्यमच्या नियमांचे पालन करतात. जेश्चर रुंद आणि मजबूत असतात, बोटाच्या टोकाच्या आधी शरीराला स्वीप केले जाते आणि हातांची मोठी प्रदक्षिणा होते. पेंट केलेल्या मास्कसारखे दिसण्यासाठी चेहरे बनवले जातात. पोशाखात पूर्ण स्कर्ट, एक जड जाकीट, असंख्य माळा आणि हार आणि एक उंच शिरोभूषण यांचा समावेश आहे.

<http://global.britannica.com/art/kathakali>

बहुतेक कथकली पात्रे (स्त्रिया, ब्राह्मण आणि ऋषी वगळता) उंच हेडगियर आणि बिलोइंग स्कर्ट घालतात आणि हाताचे हावभाव स्पष्ट करण्यासाठी त्यांच्या बोटांना लांब चांदीच्या नखांनी फिट केलेले असते. मुख्य पात्रांचे सात प्रकारात वर्गीकरण केले आहे. (१) पच्चा ("हिरवा") हा थोर नायक आहे ज्याचा चेहरा चमकदार हिरवा रंगलेला आहे आणि कानांपासून हनुवटीपर्यंत पांढऱ्या धनुष्याच्या आकारात स्वीप केलेला आहे. राम, लक्ष्मण, कृष्ण, अर्जुन, युधिष्ठिर असे वीर या वर्गात येतात. (२) कट्टी ("चाकू"), गर्विष्ठ आणि गर्विष्ठ परंतु शिकलेला आणि उच्च वर्णाचा, त्याच्या नाकाच्या टोकाला चांदीची पाइपिंग आणि पांढरी मशरूम नाँब असलेली अग्निमय मिशा आहे. त्याच्या तोंडाच्या कोपऱ्यातून दोन वॉलरस टस्क बाहेर पडतात, त्याचे हेडगियर भव्य आहे आणि

लोकगीतांचे विनियोग: जत्रा, कथकली, तमाशा

आणि मार्शल आर्ट

त्याचा स्कर्ट भरलेला आहे. दुर्योधन, रावण आणि किचक हे या प्रकारातील आहेत. (३) चोकन्नटाडी ("लाल दाढी"), शक्तीच्या नशेत आणि दुष्ट, नाकपुड्यापासून वरच्या दिशेने काळ्या रंगात रंगविलेली आहे. दोन्ही गालांवर पांढऱ्या कागदाच्या अर्धवर्तुळाकार पट्ट्या वरच्या ओठापासून डोळ्यांपर्यंत जातात. त्याचे काळे ओठ, नाक आणि कपाळावर पांढरे चामखीळ, दोन लांब वक्र दात, काटेरी चांदीचे नखे आणि रक्ताने लाल दाढी आहे.

(४) वेलुपुतादी ("पांढरी दाढी") हा पवनदेवाचा पुत्र हनुमानाचे प्रतिनिधित्व करतो. त्याच्या चेहऱ्याचा वरचा अर्धा भाग काळा आणि खालचा लाल आहे, ज्यावर कर्लिंग पांढऱ्या रेषांच्या ट्रेसरीने चिन्हांकित केले आहे. ओठ काळे आहेत, नाक हिरवे आहे, डोळ्यांना काळे चौकोन आहेत आणि कपाळावर दोन लाल ठिपके आहेत. एक पंख

असलेली राखाडी दाढी, एक मोठा केसाळ कोट आणि बेल-आकाराचे हेडगियर माकडाचा भ्रम देतात. (५) करुपुताडी ("काळी दाढी") हा शिकारी किंवा वनवासी आहे. त्याचा चेहरा कोळसा काळा आहे आणि डोळ्याभोवती क्रिस्क्रॉस रेषा आहेत. त्याच्या नाकावर एक पांढरे फूल बसले आहे आणि मोराची पिसे त्याच्या डोक्यावर सिलेंडरमध्ये जवळून विणलेली आहेत. त्याच्याकडे धनुष्य, तरंग आणि तलवार आहे. (6) कारी ("काळा") घृणास्पद आणि भीषण असण्याचा हेतू आहे. या वर्गात मोडणाऱ्या जादुगार आणि ओग्रेसचे काळे चेहरे पांढऱ्या आणि प्रचंड, फुगलेल्या स्तनांमध्ये विचित्र नमुन्याने चिन्हांकित केलेले असतात. (७) मिन्नुक्कू ("मऊ छायांकित") ऋषी, ब्राह्मण आणि महिलांचे प्रतिनिधित्व करतात. पुरुष पांढरे किंवा केशरी धोतर घालतात. महिलांचे चेहरे हलके पिवळे रंगवलेले असतात आणि अभ्रकाने शिंपडलेले असतात आणि त्यांचे डोके साड्यांनी झाकलेले असते.

(<http://global.britannica.com/art/South-Asian-arts/Dance-and-theatre#toc65251>)

लोकांच्या भाषेत आणि लोकांच्या ग्रंथांमध्ये रुजलेल्या रंगभूमीच्या रूपात कथकलीच्या जन्मात देखील आत्म्याने उपस्थित होते.

1.2.2 तमाशा

दख्खन प्रदेशात युद्ध मोहिमेवर असताना तळ ठोकणाऱ्या मुघल सैन्याचे मनोरंजन करण्याचा पर्याय म्हणून तमाशाचा उगम १८व्या शतकाच्या सुरुवातीला महाराष्ट्रात झाला. 18व्या आणि 19व्या शतकात, मराठा शासकांच्या दरबारात तमाशाची भरभराट झाली आणि पेशवाईच्या काळात (1796-1818) त्याचा उदय झाला. तमाशा हा पर्शियन शब्द आहे ज्याचा अर्थ तमाशा किंवा प्रदर्शन असा होतो. हा शब्द आजही अनेक भारतीय भाषांमध्ये एक अतिशय सामान्य अभिव्यक्ती आहे. अशाप्रकारे तमाशा परंपरेची पहिली ओळख ही लोकाभिमुख नावाने होते जे लोकांशी आपलेपणाची भावना दर्शवते.

उत्तर भारतातील गायक मुली आणि नर्तक आणि स्थानिक पारंपारिक गायन आणि कोल्हाटी, मांग, डोंबारी, महार आणि भटू यांसारख्या तथाकथित खालच्या जातीतील एक्रोबॅटिक सादरीकरणाच्या संयोजनातून तमाशाचा उदय झाला. सर्वात तमाशाशी संबंधित महत्त्वाचा प्रकार म्हणजे लावणी पण इतर पारंपरिक प्रकार जसे कवेली, गझल, कथक, दशावतार, ललित, कीर्तन, गोंधळ आणि वाघ्या-मुर्ळी; खंडोबाच्या भक्तिगीतांच्या काही भागांवरही तमाशाचा प्रभाव आहे.

तमाशा, बहुतेक लोक नाट्य प्रकारांप्रमाणे, शक्तिशाली ड्रमिंग आणि मोठ्या आवाजातील हावभावांसह, कधीकधी सूचक गीतांसह एक अत्यंत उत्साही कामगिरी आहे. पारंपारिक तमाशा प्रकारात नर्तकांमध्ये नाचणाऱ्या मुलांचा समावेश होतो, ज्यांना नाच्य म्हणतात, ज्यांनी स्त्री पात्रांची भूमिका देखील केली होती आणि शाहीर म्हणून ओळखला जाणारा कवी-संगीतकार ज्याने सूत्रधाराची किंवा कधीकधी विदूषकाची भूमिका केली होती, ज्याला सोंगाड्या म्हणतात. , कोण कामगिरी आयोजित करेल. 19व्या शतकाच्या उत्तरार्धात तमाशामध्ये वॅग म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या संक्षिप्त विनोदी नाट्यकृतींचा समावेश करण्यास सुरुवात झाली. तमाशा ही एक आवश्यक लोकपरंपरा आहे; याला विशिष्ट कार्यप्रदर्शन संरचनेची आवश्यकता नाही आणि ते कुठेही केले जाऊ शकते.

1.2.3 नौटंकी

नौटंकी ही उत्तर भारतातील लोकनाट्य परंपरा आहे. मास मीडिया घटनास्थळी येण्यापूर्वी हे ग्रामीण भागात मनोरंजनाचे सर्वात लोकप्रिय साधन होते. इतर अनेक भारतीय लोकनाट्य परंपरेप्रमाणे, नौटंकी हा देखील अभिनयाचा एक प्रकार आहे. नौटंकीची गाणी आणि आख्यान हे सामूहिक काल्पनिक प्रवचनाचा भाग आहेत.

जरी नौटंकीचे उत्कर्ष भूतकाळात गेले असले तरी, उत्तर भारतीय गावांमध्ये आणि शहरांमध्ये अजूनही नौटंकीची कामगिरी मोठ्या संख्येने लोकांचे लक्ष वेधून घेते.

नौटंकी हे रात्री चालणारे परफॉर्मन्स आहे ज्यामध्ये गाणे आणि अधूनमधून नृत्य करून काही विनोदी कृतींसह एक कथा सादर केली जाते. नौटंकीतील बहुतेक कलाकार हे गायकही आहेत. कधी कधी कोरसचा वापरही होतो. संगीतकार स्टेजवर बसतात आणि प्रेक्षकांना दिसतात. परफॉर्मन्समध्ये भावनिक उर्जा शिखरावर असताना वाढलेल्या क्षणांदरम्यान कलाकार आणि संगीतकार यांच्यातील एक मनोरंजक रिपार्टी पुरावा दिला जाऊ शकतो. हे कलाकारांच्या हावभावांद्वारे प्रभावित केले जाते आणि व्यक्त केले जाते आणि संगीतकारांच्या संगीत नोट किंवा ड्रमच्या थम्पद्वारे प्रतिसाद दिला जातो. नौटंकी परफॉर्मन्समधील अनौपचारिक लोकभावना मूळ स्वरूपातील लोक आहे. शेकडो आणि हजारो लोक एका तात्पुरत्या रिंगणात (समुदायाने किंवा गावाने सोय केलेले) स्थायिक होतात जिथे कामगिरी तात्पुरत्या उंच प्लॅटफॉर्मवर होते आणि तिन्ही बाजूंनी पाहिले जाते. प्रेक्षक त्यांना मिळेल त्या ठिकाणी स्थायिक होतात - मैदान, चारपाय, खुर्च्या, झाडं, घरांची गच्ची किंवा जेथून परफॉर्मन्स दिसतो. पारंपारिकपणे, नौटंकी रात्रभर सादर केली जाते आणि त्यात कोणतेही मध्यंतर नसते, परंतु प्रेक्षक जेवण करण्यासाठी, त्यांच्या घरी जाण्यासाठी किंवा धूमपान करण्यासाठी ब्रेक घेतात. अनौटंकी परफॉर्मन्सची सुरुवात देवांना आवाहनाने होते. नौटंकीमध्ये परिधान केलेले पोशाख सामान्यतः पारंपारिक असतात. वर्णावर अवलंबून त्यांच्यात भिन्नता असू शकते. कपडे आणि मेकअप फारसा क्लिष्ट नाही आणि त्यामुळे कलाकाराला स्टेजसाठी तयार होणे अवघड काम नाही. मात्र, रंगमंचावर दिसण्यासाठी कलाकारांनी मेकअप करणे बंधनकारक आहे. नौटंकीचा इतिहास कित्येकशे वर्षांपूर्वीचा आहे. नौटंकीचा पहिला संदर्भ अबुल फजलच्या ऐन-ए-अकबरीत दिलेल्या अकबराच्या दरबारात सापडतो. नौटंकीला पूर्वी स्वांग म्हटले जायचे आणि त्याला अकबर आणि वाजिद अली शाह यांच्यासारख्यांचे संरक्षण लाभले. अशाप्रकारे तो सर्वांसाठी मनोरंजनाचा एक प्रकार होता.

नौटंकीच्या दोन प्रसिद्ध शाळा आहेत: हातरस शाळा आणि कानपूर शाळा. हातरास्कूलने पारंपरिक ऑपरेटिक नौटंकीचे गाणे गाण्याचे पालन केले, तर कानपूरच्या शाळाने पारशी रंगभूमीचे घटक समायोजित करण्यासाठी अनुकूल केले आणि गद्य-संवाद देखील वापरले. नौटंकीमध्ये मुळात महिला कलाकार नव्हत्या आणि बहुतेक लोक नाट्य परंपरांप्रमाणे पुरुष महिलांच्या भूमिका करत असत. गुलाब बाई या नौटंकीमधील अग्रणी महिला कलाकार म्हणून ओळखल्या जातात आणि सामान्यतः त्या फॉर्मची सर्वात कुशल महिला अभ्यासक म्हणून ओळखली जातात. ती कानपूरच्या शाळेशी संबंधित होती. नौटंकीमधील मंडळांना बोलचाल भाषेत आखाडे म्हणतात, हे नाव सामान्यतः कुस्ती शाळांना दिले जाते, कारण नौटंकीच्या कामगिरीसाठी भरपूर शारीरिक ऊर्जा लागते. नौटंकीमधील थीम

पौराणिक कथा आणि लोककथांनी प्रेरित आहेत आणि सर्व विभागांच्या चिंता दूर करतात

समाजाचा. सत्य-हरिश्चंद्र आणि भक्तमोराध्वज हे पौराणिक आहेत; इंदल हरण, भक्तपुरणमल, आणि नरसी का भातारे ही लोककथांच्या रूपांतरांची उदाहरणे आहेत जी लोकांच्या आकांक्षेभोवती पूर्णपणे कथा तयार करतात. स्वातंत्र्य संग्रामात नौटंकी हे राजकीय जागृतीचे सामाजिक-सांस्कृतिक वाहन बनले. स्वातंत्र्यपूर्व भारतात, नौटंकीचा वापर देशभक्तीचा संदेश देण्यासाठी केला जात असे. 1924 ते 1936 दरम्यान अलाहाबादमध्ये बंदी घालण्यात आली होती. पंडित जवाहरलाल नेहरूंना नाट्यक्षेत्रात खूप रस होता. तुरुंगात असताना त्यांची भेट अलाहाबादमधील प्रसिद्ध नौटंकी दिग्दर्शक रामदास त्रिपाठी यांच्याशी झाली. त्यांची मैत्री झाली आणि नेहरूंनी लोकनाट्य दिग्दर्शक/कलाकारांना राष्ट्रवादाचा संदेश देण्यासाठी बोलावणे सुरू केले. राष्ट्रवादी नेते जाहीर

सभामध्ये भाषणे देतात तेव्हा नौटंकी गट श्रोते गोळा करण्यास मदत करतील. अशाच एका सभेला कमला नेहरू संबोधित करत असताना नौटंकी गटांनी प्रेक्षक जमवले होते, तेव्हा त्यांना सैन्याने व्यासपीठावरून कसे कसांनी ओढले, याची कथा आहे. भारताच्या स्वातंत्र्याच्या 40 व्या वर्धापन दिनानिमित्त उत्तर प्रदेशच्या सांस्कृतिक विभाग आणि माहिती विभागाने प्रकाशित केलेल्या सुराजी रणभेरीमधील एका अहवालात या घटनेचा उल्लेख आहे. ज्या भागात हा प्रकार घडला त्याला तेथील रहिवासी कमला नगर म्हणू लागले. (जमान, २०१२)

<http://www.frontline.in/static/html/fl2916/stories/20120824291610700.htm>

कालांतराने नौटंकी देखील विकसित होत गेली आणि 20 व्या शतकाच्या सुरुवातीला वसाहती आणि फॅसिस्ट शासकांविरुद्धच्या निषेधाच्या थीम्सचा समावेश करण्यासाठी त्याच्या भांडाराचा विस्तार झाला - सुलताना डाकू, जालियनवाला बाग आणि अमरसिंह राठोड ही काही प्रसिद्ध उदाहरणे आहेत. सोशल मीडिया आणि मास मीडियाच्या समकालीन परिस्थितीत नौटंकीला पूर्वीसारखे प्रेक्षक नसतील, परंतु नौटंकीचे आकर्षण केवळ लोकांचे रंगभूमी असल्यामुळे आणि लोकांच्या विनियोगामुळे नौटंकीला एक प्रचंड लोकप्रिय नाट्य परंपरा बनली आहे. अजूनही त्याच्याशी संबंधित आहे. देवेंद्र शर्मा, एक नौटंकी प्रतिपादक, आणि त्यांचे वडील, महान नौटंकी प्रतिपादक, पंडित राम दयाळ शर्मा हे जनसामान्यांशी आणि त्यांच्या हालचालींशी संबंधित समकालीन थीम एकत्र करून नौटंकी लिहित आहेत आणि सादर करीत आहेत:

या नवीन नौटंकी आरोग्य, HIV/AIDS, महिला सक्षमीकरण, हुंडाबळी, इमिग्रेशन आणि कुटुंब नियोजन यासारख्या समकालीन सामाजिक संदेशांवर केंद्रित आहेत. ते खूपच कमी कालावधीचे आहेत - सुमारे दोन तास. हे प्रेक्षकांना त्यांच्या दैनंदिन दिनचर्यामध्ये ब्रेक दरम्यान परफॉर्मन्स पाहण्याची संधी देण्यासाठी आहे. या समकालीन नौटंकी भारत आणि अमेरिकेत मोठ्या प्रमाणावर सादर केल्या गेल्या आणि त्यांना प्रचंड लोकप्रियता मिळाली. (<http://self.gutenberg.org/articles/nautanki>)

नौटंकी हा भारताच्या संमिश्र संस्कृतीचा एक दस्तऐवज देखील आहे कारण विविध धर्म आणि जातींचे कलाकार त्यांच्या अनुभवातून समाजात प्रचलित असलेल्या जाती आणि धार्मिक सीमांकडे दुर्लक्ष करून नौटंकी सादर करतात. अशाप्रकारे, नौटंकी, त्याच्या खऱ्या अर्थाने, लोकांच्या कार्यप्रदर्शनातील विनियोगाचे मूर्त स्वरूप आहे कारण लोक सर्वसमावेशकतेवर आधारित आहेत आणि नौटंकी हे सौंदर्याच्या सर्वसमावेशकतेमध्ये आहे.

1.2.1 पाला

पाला ही ओडिशाची लोकप्रिय लोकनाट्य परंपरा आहे आणि ती सत्यपीर समुदायाच्या संमिश्र संस्कृतीशी संबंधित आहे. पालाचा उगम मुघल काळात झाला

लोकगीतांचे विनियोग: जत्रा, कथकली, तमाशा

आणि मार्शल आर्ट

हिंदूंचे "सत्यनारायण" मुस्लिमांच्या "पीर" मध्ये मिसळले. या एकत्रिकरणामुळे सत्यपीरची निर्मिती झाली. ही संमिश्र संस्कृती आणि विविधतेच्या शांततापूर्ण सहअस्तित्वाच्या असंख्य कथांपैकी एक आहे जी सध्या भारतीय उपखंडात मोठ्या प्रमाणावर आहे. मुस्लिम फकीराचे हिंदू शिष्य होते जे त्याला हिंदू देवतेप्रमाणे पूजत होते आणि मुस्लिम शिष्यांनीही त्याच्यावर धार्मिक नेत्याप्रमाणे विश्वास ठेवला होता. सत्यपीरांच्या स्मरणार्थ केले जाणारे भक्तिगीत आणि नृत्य याला पाला म्हणून संबोधले जाते. फकीर हा सत्यपीराचा अवतार मानला जातो.

मुस्लिमांबरोबरच हिंदूमध्येही त्यांचा आदर आहे. सर्व लोकांचे कल्याण व्हावे म्हणून या देवतेची प्रार्थना आणि पूजा केली जाते. पाल या शब्दाचा आणखी एक संदर्भ असा आहे की, “त्याचा उगम स्कंद पुराणातून १६ पालांच्या रूपात झाला (भगवान विष्णूच्या जीवनातील १६ अवस्थांचे वर्णन)”

(<http://scraps.oriyaonline.com/blog/pala-a-mृत-नृत्य-फॉर्म-ऑफ-ओरिसा/>).

सत्यपीरची आख्यायिका अशी आहे:

सत्यपीराच्या उत्पत्तीसंबंधी एक कथा “कृष्ण हरिदास” च्या ‘पाल’ मध्ये नोंदवली आहे. या रंजक कथेनुसार, मैदानात राजाची कुमारी कन्या संध्याबती नदीत डुबकी मारत असताना तिला एक फूल तरंगताना दिसले आणि त्याचा वास आल्याने ती गर्भवती झाली. तिच्या पालकांना ही बाब कळताच त्यांनी हा गंभीर गुन्हा मानून तिला तेथून हाकलून दिले. सत्यपीरच्या आदेशानुसार, गर्भातच, हनीलाने संध्याबतीसाठी एक महाल बांधला जिथे तिने रक्तंरंजित मांसाच्या बॉलला जन्म दिला. तिने ते नदीत फेकून दिले. एका कासवाने ते मिळले, सत्यपीरला जन्म दिला आणि मृत्यूनंतर स्वर्गात गेला. कुसळेश्वर या मैदानातील ‘पुरोहित’ यांनी त्यांचे संगोपन केले. एके दिवशी नूर नदीच्या काठावर फेरफटका मारत असताना सत्यपीरला कुराणाचे एक हस्तलिखित सापडले. ब्राह्मणाने त्याला ते पुस्तक पूर्वीच्या जागी ठेवण्यास सांगितले, कारण पवित्र ब्राह्मणाने त्याला स्पर्श करू नये. मुलाने युक्तिवाद केला आणि निष्कर्ष काढला की पुराण आणि कुराणमध्ये काही फरक नाही. हिंदू आणि इस्लाम हे एकमेकांशी वैर नाहीत.

(<http://www.indiantravelportal.com/orissa/dances/pala-dance.html>)

सत्यपीरचा पंथ हा ओडिशामधील सांस्कृतिक प्रवचनाचा एक प्रसिद्ध आणि जन्मजात भाग आहे. पुराण आणि लोककथा सारखी पौराणिक कागदपत्रे सत्यपीरच्या अलौकिक पराक्रमाच्या कथांनी परिपूर्ण आहेत.

सत्यपीरला आमंत्रण देऊन पालाच्या सादरीकरणाची सुरुवात होते. यानंतर विविध कवींच्या भक्तिपूर्ण रचनांसह पुराणातील कथा, महाकाव्ये किंवा लोककथा यांचे संगीतमय सादरीकरण केले जाते. पाल गाणी एका परफॉर्मन्समध्ये विविध ठिकाणी सादर केली जातात. लोकनीतीनुसार, थपला हे चार किंवा पाच गायक आणि संगीतकारांसह गायक (मुख्य गायक) यांनी सादर केलेल्या वर्णनासह कथनाचे दीर्घ प्रदर्शन आहे. एक कलाकार मृदंगम वाजवतो आणि दुसरा टाळ आणि झांज वाजवतो. सर्वप्रथम गायक पौराणिक प्रसंग कथन करतो आणि सहकलाकार संवादाप्रमाणेच एका कोरसमध्ये अनुक्रमिक क्षणांनुसार गायकमध्ये सामील होतात. एका पालामध्ये, गायक हा संपूर्ण कामगिरीचा गाभा असतो कारण तो प्रेक्षकांशी एक संबंध जोडतो, कथनाचे संगीतमय सादरीकरण करतो आणि प्रेक्षकांचे मनोरंजन आणि भक्तीपूर्ण लक्ष वेधून घेतो. त्याच्या उत्साही गायनाद्वारे त्याला परफॉर्मन्समध्ये कोमलतेसह शक्तीबद्ध विश्वास निर्माण करावा लागतो. गायक हा एक बहुप्रतिभावान कलाकार आहे ज्याला सखोल प्रशिक्षण दिले जात संस्कृत ग्रंथ शिकणे आणि गायन आणि नृत्य शिकणे.

परफॉर्मन्स एक मधुर मेजवानी म्हणून आकर्षक आहे कारण दमदार गायनासाठी स्थानिक बोली निवडल्या जातात. नृत्य हे केवळ तालबद्ध हालचालींचे अभिव्यक्ती असल्यामुळे नृत्य हे साधारणपणे पालामध्ये गाण्याने झाकलेले असते. पालाचे संपूर्ण संस्कार कर्मकांडाचे आहेत. सादरीकरणाच्या पद्धतीच्या आधारे, पालकान तीन प्रकारचे असू शकते: बैठकी (बसणे), थिया (उभे) आणि बडिपाला ज्यामध्ये पालाचे दोन गट खेळकरपणे कामगिरीमध्ये उत्कृष्ट कामगिरी करण्यासाठी स्पर्धा करतात (oriyaonline.com). पाला ग्रामीण तसेच शहरी वातावरणात तितकाच लोकप्रिय आहे. सुंदर उडिया आणि संस्कृत कविता, मृदंगाचे कुशल वादन, कथनात गुंफलेले

विनोदी प्रसंग, कलाकारांचा रंगीबेरंगी पारंपारिक पोशाख आणि संमिश्र संस्कृतीची साधी सौंदर्यदृष्टी यामुळे पाल एक मूळ लोकनाट्य बनते.

पाल हे केवळ धार्मिक संमिश्रतेचे उदाहरणच नाही तर संस्कृत आणि स्थानिक साहित्यिक परंपरांमध्ये नेहमीच अस्तित्वात असलेल्या पवित्र आणि अपवित्र द्वैतालाही ते सौंदर्यशास्त्रात सामावून घेते. पालातील सत्यपीरच्या लोककथांमध्ये पौराणिक कथा ज्या प्रकारे मिसळल्या जातात त्यावरून हे स्पष्ट होते. तंत्रज्ञान-समर्थित करमणुकीच्या आक्रमणामुळे प्रेक्षकांमध्ये साधेपणा आणि सर्वसमावेशकतेबद्दल प्रेम आवश्यक असलेल्या थिएटरसाठी खूप काही सिद्ध होत असल्याने काळाच्या नाशामुळे पाल आपली जागा गमावत आहे. धर्मांध आणि अतिरेकी शक्तींच्या साक्षीने सामाजिक नीतिमत्ता उभी असते अशा काळात पालाचे पालनपोषण आवश्यक आहे.

लोकगीतांचे विनियोग: जत्रा, कथकली, तमाशा

आणि मार्शल

mygovnavukari.com